

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: КРИТЕРІЇ ЗАКОННОСТІ

Зінухова Вікторія Михайлівна

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри цивільного, адміністративного

та фінансового права

Інститут економіки та права Класичного приватного університету

м. Запоріжжя, Україна

У дослідженні здійснено комплексний аналіз правових підстав і критеріїв законності обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Розглянуто конституційні механізми обмеження прав, міжнародно-правові стандарти дерогації, а також принципи верховенства права, пропорційності та необхідності як фундаментальні критерії допустимості втручання у сферу прав і свобод. Особливу увагу приділено проблемам практичного застосування обмежувальних заходів та гарантіям судового контролю. Обґрунтовано, що навіть в умовах збройної агресії держава зобов'язана зберігати баланс між потребами національної безпеки та фундаментальними правами людини.

Воєнний стан є особливим правовим режимом, який передбачає тимчасову зміну механізмів реалізації публічної влади та допускає обмеження окремих прав і свобод людини. Умови збройної агресії створюють ситуацію, коли держава змушена діяти в режимі підвищеної безпекової мобілізації. Проте навіть за таких обставин принципи правової держави не можуть бути скасовані. Актуальність дослідження полягає в необхідності чіткого визначення меж допустимого втручання держави у сферу прав людини. Питання не зводиться лише до формального закріплення обмежень у законі – воно стосується їх відповідності конституційним і міжнародним стандартам [3, с. 149–155; 4, с. 144-148; 6, с. 95-99].

Конституційна модель України передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав в умовах воєнного стану із зазначенням строку дії таких обмежень. Водночас Основний Закон визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені за жодних умов. До них належать, зокрема: право на життя, заборона катувань і жорстокого поводження, презумпція невинуватості, право на правову допомогу, заборона зворотної дії закону, що встановлює відповідальність. Таким чином, навіть в умовах війни зберігається ядро невідчужуваних прав, яке становить основу конституційного ладу. Обмеження інших прав допускається лише у

випадках, прямо передбачених законом, і в обсязі, необхідному для досягнення легітимної мети. Це означає, що сам факт воєнного стану не надає органам влади необмеженої дискреції [7; 9, с. 108–112].

Взагалі, механізм дерогації передбачений міжнародними договорами у сфері прав людини. Держава має право тимчасово відступати від окремих зобов'язань у разі надзвичайної загрози життю нації. Проте такі відступи повинні відповідати наступним суворим умовам, це: наявність публічної надзвичайної ситуації; офіційне проголошення надзвичайного стану; обмеження лише в тій мірі, якою цього вимагає ситуація; недопустимість відступу від абсолютних прав; повідомлення міжнародних інституцій про застосовані заходи. Практика міжнародних судових органів свідчить, що навіть у період збройного конфлікту держави зобов'язані обґрунтовувати необхідність кожного конкретного обмеження. Втручання повинно мати чітке нормативне підґрунтя. Закон має бути достатньо точним і передбачуваним, щоб особа могла розуміти наслідки своєї поведінки. Невизначеність формулювань створює ризик свавільного застосування. Обмеження повинні переслідувати конституційно значущу мету: захист національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку або прав інших осіб. Держава повинна довести, що існує реальна й безпосередня загроза, а менш обмежувальні засоби є неефективними. Обмеження має бути співмірним із поставленою метою. Якщо втручання є надмірним, воно втрачає правову легітимність. Пропорційність передбачає три складові: придатність заходу, необхідність (відсутність альтернатив) та співмірність наслідків. Воєнний стан не може перетворюватися на постійний режим. Обмеження мають припинятися одразу після зникнення загрози. Будь-які заходи повинні застосовуватися без упередженого ставлення за ознаками раси, мови, статі, релігії чи інших характеристик [1-2; 5, с. 119-125].

Ключовим викликом є пошук балансу між потребами оборони держави та гарантіями прав людини. Надмірна концентрація повноважень і розширення дискреції органів влади можуть призвести до поступової ерозії правових стандартів. Водночас недостатня оперативність держави може створити загрозу національній безпеці. Тому важливим є впровадження механізмів контролю: парламентський нагляд; судовий контроль; конституційний перегляд нормативних актів; міжнародний моніторинг [8, с. 202-212].

Ефективність критеріїв законності значною мірою залежить від функціонування незалежної судової системи. Суд має перевіряти: наявність правових підстав для обмеження; дотримання принципу пропорційності; відсутність дискримінації; обґрунтованість втручання у конкретній справі. Судовий контроль є інструментом запобігання

зловживанню владою та гарантією збереження правового порядку навіть у кризових умовах [3, с. 149–155; 5, с. 119-125].

Серед найбільш дискусійних питань, постають: обмеження свободи пересування; втручання у право власності; тимчасове обмеження свободи зібрань; інформаційні обмеження. У кожному з цих випадків особливого значення набуває індивідуалізація підходу та ретельна оцінка пропорційності [4, с. 144-148; 6, с. 95-99; 8, с. 202-212].

При цьому, практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) відіграє ключову роль у формуванні критеріїв допустимості обмеження прав у період надзвичайних ситуацій. Суд послідовно наголошує, що навіть у випадках збройного конфлікту або серйозної загрози національній безпеці держава не звільняється від обов'язку забезпечувати ефективний захист фундаментальних прав. У рішенні у справі *Lawless v. Ireland* (1961) Суд вперше сформулював підхід до тлумачення поняття «суспільна небезпека, що загрожує життю нації». Було визначено, що така небезпека повинна бути реальною, винятковою та впливати на все населення держави або значну його частину. Формального оголошення надзвичайного стану недостатньо – необхідним є існування фактичної загрози. У подальшій практиці, зокрема у справі *Ireland v. the United Kingdom* (1978), Суд визнав, що держави мають певну «межу розсуду» (*margin of appreciation*) при оцінці наявності надзвичайної ситуації. Проте така межа не є абсолютною і підлягає міжнародному контролю. У справі *A. and Others v. the United Kingdom* (2009) Суд досліджував законність тривалого утримання іноземців без судового рішення в умовах боротьби з тероризмом. ЄСПЛ визнав, що хоча держава має право реагувати на загрозу, заходи повинні бути пропорційними. Суд встановив порушення Конвенції, оскільки застосовані обмеження були дискримінаційними та надмірними. Це рішення підтвердило, що навіть у період дерогації Суд перевіряє: чи є захід необхідним саме в такому обсязі; чи не існує менш обмежувальної альтернативи; чи не порушує захід принцип рівності. ЄСПЛ послідовно наголошує, що окремі права мають абсолютний характер і не підлягають обмеженню навіть під час війни. У справах щодо заборони катувань Суд підкреслює, що жодні міркування безпеки не можуть виправдати порушення статті 3 Конвенції. Таким чином, дерогація не означає скасування правового контролю, а лише допускає тимчасове відступлення в суворо визначених межах. У низці справ Суд підкреслював, що навіть під час надзвичайного стану особа повинна мати доступ до ефективних засобів правового захисту. Відсутність судового контролю або його формальний характер розглядається як порушення гарантій Конвенції. З огляду на це, держава зобов'язана забезпечити: можливість оскарження обмежувальних заходів; незалежний і безсторонній розгляд; перевірку пропорційності втручання. Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє сформулювати кілька

ключових висновків: дерогація є винятковим механізмом і застосовується лише за наявності реальної загрози життю нації; держави мають певну свободу розсуду, але вона підлягає міжнародному контролю; принцип пропорційності є центральним критерієм оцінки допустимості обмежень; абсолютні права не підлягають обмеженню за жодних обставин; судовий контроль є невід’ємною гарантією законності [1-2].

Висновки. Обмеження прав людини під час воєнного стану є допустимим інструментом захисту держави, однак воно не може виходити за межі конституційно та міжнародно визначених критеріїв. Законність таких обмежень визначається дотриманням принципів законності, легітимної мети, необхідності, пропорційності, тимчасовості та недискримінаційності. Збереження балансу між безпекою та свободою є ключовою умовою функціонування правової держави. Воєнний стан не скасовує верховенства права, а лише трансформує механізми його реалізації. Саме здатність держави діяти в умовах загрози, не руйнуючи правових гарантій, є показником її правової зрілості та демократичності. Практика ЄСПЛ формує чітку модель правового балансу між безпекою держави та захистом прав людини. Вона підтверджує, що навіть в умовах воєнного стану принцип верховенства права не втрачає своєї юридичної сили, а навпаки – набуває особливого значення як запобіжник від свавілля влади.

Література

1. Human Rights Guide. Non-derogable rights in emergencies. URL : <https://rights.in.ua/en/themes/human-rights-restrictions/derogation-in-times-of-emergency/legal-requirements/non-derogable-rights>.

2. UNODC. Derogation from human rights obligations in public emergencies. URL : <https://www.unodc.org>.

3. Братель С. Г. (2024). ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. №. 5(1). С. 149–155. URL : <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-28>.

4. Заяць А. А. (2024). ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ. *Часопис Київського університету права*. №3. С. 144-148. URL : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2024.26>.

5. Ілюха Р., Бардін Є. Обґрунтування потреби в обмеженнях прав людини в умовах воєнного стану. *Питання теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 119-125. DOI:10.31733/2078-3566-2024-2-119-125.

6. Маркович Х. М. Права і свободи людини в умовах воєнного стану: фокус пріоритетів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №4. С. 95-99. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.13>. URL : <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287204>.

7. Права людини в умовах воєнного стану – консультація Міністерства юстиції України. *Міністерство юстиції України. Судова влада України*. URL : https://court.gov.ua/press/news/1934417/?utm_source=chatgpt.com.

8. Ромців О., Миханів В. Обмеження прав у воєнний час: юридичні межі та міжнародні стандарти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2025. № 1(45). С. 202-212. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2025/mar/38481/25028345maket-206-216.pdf>.

9. Скрябін О. М., Куракін О. М. (2024). КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. № 4(2). С. 108–112. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-21>.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-607-5-14>

ТИПОЛОГІЯ ЗЛОЧИНЦІВ, ПРИЧЕТНИХ ДО ОБСТРІЛІВ ЦИВІЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ, КАТУВАНЬ, СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ТА НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Калюга Каріна Вікторівна

доктор юридичних наук, професор,

в.о. завідувача кафедри кримінального права, процесу

та криміналістики

Інститут економіки та права Класичного приватного університету

м. Запоріжжя, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9941-9690>

Формування типології злочинців, причетних до воєнних злочинів проти цивільного населення, потребує комплексного міждисциплінарного підходу. Специфіка таких діянь зумовлена поєднанням військової організації, ідеологічного впливу, нормативної регламентації бойових дій та кримінально караної поведінки, що виходить за межі міжнародного гуманітарного права. Відтак